TÜRK DESTANLARINDA "ÇOCUKSUZLUK"

Childlessness in Turkish Epics

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

ÖZ

Türk destanlarında "kahraman" tipinin kalıplaşmış özellikleri vardır. Destanın kahramanı henüz doğmadan önce, onun sıradan insanlardan farklı olduğu vurgulanmaya başlanır. Dünyaya geliş, genellikle olağanüstü şartlarda gerçekleşir. Geleneksel olarak, bu vurgunun birinci ayağını "çocuksuzluk" motifi teşkil eder. Müstakbel kahraman han soyundan da, sıradan bir aileden de olabilir. Ama anne ve baba yaşlanıncaya kadar çocuk sahibi olamamıştır. Mal-mülkü, tacı-tahtı bırakacak ya da kendilerine bakacak kimseleri yoktur. Baba, birçok hanımla evlenmeyi de denemiştir. Kahraman, bu yaşlı anne ve babadan, yıllar sonra mucizevi bir şekilde dünyaya gelir. Dualar ve ritüeller, kahramanın dünyaya gelmesinde etkili olur. Kimi kahramanlar şartlı olarak anne-babaya bağışlanır. Böylece daha doğmadan, dinleyicilerin dikkati kahramana yöneltilir. Türk destanlarında yaygın olarak kullanılan bu motif, dinler tarihinde de, Hz. İbrahim kıssası olarak yer alır. Türk destanlarında, kahramanın doğumu da çoğu kez olağanüstü şartlarda gerçekleşir. Bu vurgular, kahramanın doğumundan sonra da devam eder. Böylece destancı, bu çocuğun diğerlerinden farklı olduğu düşüncesine dinleyicileri hazırlar. Bu özellikler diğer milletlere ait destanlarla hem benzerlikler hem de farklılıklar gösterir. Türk destanlarında, kahramanların özelliklerini belirlerken, başka milletlerin destan kahramanlarının karakteristik özelliklerinin dışında tespitlere ihtiyacımız vardır. Türk destan geleneğinin bütününü değerlendirdiğimizde, örnekler, "anne-babanın durumu/çocuksuzluk" epizotunun, çok zengin bir şekilde vurgulandığını göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, bu zenginliği ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler

Çocuksuzluk, kahraman, destan, kalıplaşmış özellikler, Türk destan geleneği

ABSTRACT

In Turkish epics the "hero" has got stereotyped features. Even before the birth of the hero, the supernatural aspects of the hero are mentioned in the epic. The birth of the hero also occurs in extraordinary way. And one of the traditional and main aspects of this stereotyped feature is "childlessness". The prospective hero can be from a noble or a poor family. However, the parents should be suffering from the childlessness until the middle ages. There should be no one to inherit the throne or the wealth. Thus the father tries to marry with other women for the ancestry. But at last the hero came to those parents with an enchanted way. Prayers and rituals help the birth of the hero. Some of them are given to the parents as a conditional gift. Thus, before the birth of the hero, listeners are ensured directly to the hero. This motif is widely used in Turkish epos and also at the parable of Abraham in religious texts. The enchanted aura of the legend also continues after the birth of the hero. Thus, by doing this the narrator prepares the listener to idea that the hero-child is different from others. This feature shows that there are both similarities and differences with epics of other nations. While determining the characteristics of the Turkish epic hero, we also need to determine the characteristics of other nation's epic heroes. All the reviewed epics of the Turkish tradition show that, "the status of the parents / childlessness" theme, is very rich in tradition.

Key Words

Childlessness, hero, epic, stereotyped features, Turkish epic tradition

Giriş

Destan kahramanları, sıradan insanlara göre idealize edilmiş, onlardan farklı tiplerdir. Mehmet Kaplan'ın "alp tipi" (Kaplan 1976:11-20) olarak adlandırdığı ve Oğuz Kağan ile Dede Korkut kahramanlarını karşılaştırarak belli başlı özelliklerini hayvancılık ve avcılıkla geçinen göçebe topluluğuna mensup olmak, hem cesarete hem de vücut kuvvetine sahip bulunmak, kendine güvenmek olarak tespit ettiği destan kahramanı tipini, Türk destan geleneğinin sonraki örneklerini de dikkate alarak değerlendirdiğimizde, kahramana biçilen rol ve isnat edilen özelliklerin her

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, nyildiz@gazi.edu.tr

birinin tespitinin, ayrı birer çalışmanın konusunu teşkil edecek kadar zengin olduğu görülür.

Walter Schubart, kültür ve kişiliğin dört ana prototipi olduğunu savunur ve bunları; uyumlu, kahraman, zahit ve mesihçi kültür tipleri olarak adlandırır.

Schubart'ın, "*Evreni iç uyumla canlı, yetkin ve herhangi bir önderliği ya da yeniden-kuruculuk gerektirmeyen bir şey olarak gören ve bütün dünya içinde ve bütün dünya ile birlikte, onun ayrılmaz bir parçası olarak barışçıl bir biçimde yaşayan*" (Sorokin 1972:116) "uyumlu kültür tipi" ile, "*Ampirik varoluşu bir hata, duyum dünyasını da bir serap ve kötü bir çekicilik olarak gören, her ikisinden de mistiklik alanına kaçan, duyum dünyasını pişmanlık hissetmeden bırakan, dünyayı düzeltmek veya düzenleme için ne isteği ne de umudu olan* " "zahit tipi" (Sorokin 1972:117) destan kahramanı, özellikle de kahramanlık destanı tipi olamaz; çünkü, kahramanın ister benlik duygusuyla, isterse Tanrı tarafından verildiğine inandığı görev aşkıyla, sürekli hareket hâlinde ve düzenleyici-değiştirici konumda olması gerekir.

Schubart'a göre "kahraman kültür tipi", "*dünyayı örgütçü çabasıyla düzene sokması gereken bir kargaşa diye görür. Kahraman insan dünyayla barışçıl olarak geçinemez, var olan biçimi altında ona karşı çıkar. Benlik-güvenciyle, benlik-gururuyla ve erk tutkusuyla doludur. Dünyaya kahraman insanın belirlediği amaçlar verilir* " (Sorokin 1972:117).

Yine Schubart'a göre "mesihçi kültür tipi" ise "*kendini, tasarısını içinde taşıdığı üstün tanrısal düzeni yeryüzünde gerçekleştirme görevine çağrılmış hisseder; kendi içinde hissettiği uyumu, çevresinde de yeniden kurmak, başlıca hedefidir. Kahramanlık kültür tipi gibi o da bu dünyayı değiştirmek arzusundadır; ama bunu kendi benlik-iradesi veya benlik-doyumu için değil, ona Tanrı tarafından verilen ödevi yerine getirmek için ister*" (Sorokin 1972:117).

Schubart'ın tip kategorisinde, kitabın çevirmeni tarafından "kahraman" ve "mesihçi" olarak tercüme edilen tipler, destan kahramanı olabilecek kültür tipleridir.

Türk destan kahramanı tipi de, üstün özelliklerle donatılmış ve tıpkı tarihî kahramanlar gibi üstün idealler taşıyan tiplerdir. Oğuz Kağan'ın "*Ey oğullarım! Ne vuruşmalar gördüm! Ne çok sınırlar aştım! Ben ne kargılar ile, ne oklar fırlattım! Ne çok atla yürüdüm! Ne düşmanlar ağlattım! Nice dostlar güldürdüm!*" (Ögel 1998:127) sözleri, tam bir kendine güven ifadesidir. Oğuz'un "*Ben ödedim çok şükür! Borcumu Gök Tanrıya*!" (Ögel 1998:127) sözleri ise, Tanrı tarafından dünyayı düzene sokmakla görevlendirilmiş olmanın bilincini yansıtır. "Göktürk Kitabeleri"nde de İltiriş Kağan ve İlbilge Hatun Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye Türk tanrısı tarafından "kut"lanmış ve görevlendirilmiştir (Ergin 1975:36). Oğuz'un ideal ve sözleri ile tarihî kahramanların ideal ve söylemleri birdir. Bu ideali gerçekleştirecek olanlar, sıradan insan olmaz.

Türk destan geleneğinde, birinci ve ikinci plandaki kahramanlar genel olarak bu kültür tiplerinin özelliklerini yansıtır; ancak, destanın merkezinde yer alan kahramanın, yani destanın başkahramanının, ikinci planda yer alan kahramanlardan farklı olduğu görülür. Bunu, zamanın popüler romancısının işlevlerini yerine getirdiğini düşündüğümüz destancı nasıl kurgular? Türk Dünyasına ait bu kadar destan metni yayımlandıktan sonra, bu kurgulardan hareketle, artık, Lord Raglan'ın batı ve orta doğu destanlarını ön planda tutarak tespit ettiği "geleneksel kahraman"ın (Ekici 1998:126-138) özellikleri gibi, Türk destanları için de geleneksel özellikler tespit etmemiz ve yapılan tespitleri de zen-

ginleştirerek detayları ortaya koymamız gerekmektedir.

Bu özellikler, Türk destanlarının belli başlı tema ve motifleri dikkate alınarak düzenlenebilir. A. B. Lord'un geleneksel eserler için yaptığı *"tema; geleneksel bir müzikli anlatının formül tarzındaki anlatımında düzenli olarak kullanılan fikir grupları"* (Lord 1960: 68) tanımı doğrultusunda düşündüğümüzde, Türk destanlarında düzenli olarak tekrarlanan fikir gruplarının zenginliği dikkat çeker. Elbette ki Türk destanlarında işlenen temalar ve motifler konusunda çalışmalar yapılmıştır; bunlardan biri, Kazak bilim adamı Şakir İbrayev'in çalışmasıdır. İbrayev, Kazak destanlarının konusunu *"Konu epizotları / tipolojik motifler"* olarak şu şekilde tasnif eder;

"I. Konu: Batır'ın çocukluğu ve kahramanın evlenmesi (Batır'a uygun dünürlük);

1.Soyun tasviri (taife, anne-baba), 2.Kahramanın olağanüstü doğumu, 3.Batır'a özgü çocukluk çağı, 4. İlk kahramanlığı (sonraki destanlarda yoktur), 5. Gelin (sevdiği kız) hakkında haber (eş aramak), 6. Kızla yarışmak, güreşmek (veya güveyler arasındaki rekabet), 7. Zafer ve kahramanın gelinle dönmesi.

2. Konu: Batır'ın kahramanlıkları;

8. Düşmanın taarruzu hakkında haber, 9.Yola çıkma, 10.Batırların güreşmesi (bazen yolculuk uğurlu olmaz, Batır esir düşer), 11.Teke tek mücadele ve kahramanın zaferi, 12. Zaferle geri dönme,

3. Konu: Düşmandan (köleden, rakipten) soyunu(taifesini, eşini, akrabasını) kurtarması;

13. Gelin veya akrabanın (soyun) esir olması hakkında haber (rüya görme, işaret verilme), 14. Kahramanın sevdiğiyle (eşiyle) düşmanın (Koblandı'da Alşağır Han), rakibin veya kölenin (Alpamış'ta Ultankul), evlenmeye niyetlenmesi, 15.Eşle (gelinle) gizli buluşma veya eşinin düğününe yabancı birisi gibi gelmek, 16. Mücadelede (yarış) kahramanın tanınması, 17.Yurda dönme veya rakip ve kölelerin cezalandırılması, 18.Düğün (İbrayev 1998:273-274).

Ülkü Kara (Kara 2007) tarafından yapılan doktora tez çalışması, Başkurt destanlarından hareketle; Metin Ergun (Ergun, Aça 2004) ve Mehmet Aça (Ergun, Aça 2004; Aça 2006) tarafından yapılan çalışmalar da Tıva ve Şor destanlarından hareketle, geleneksel tema ve motiflerin belirlenmesi yönünde yapılmış çalışmalardan bazılarıdır. Karl Reichl'in, *Türk Boylarının Destanları* (Reichl 2002) ve Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*(Çobanoğlu 2003) isimli çalışmaları da, Türk destancılık geleneğinin çeşitli özelliklerinin tespiti açısından önemli; ancak genel çalışmalardır. Türk destan geleneğinin zenginliğini tespit etmek için ayrıntıda yer alan zenginliklerin belirlenmesine ihtiyaç vardır. Kahramanın bütün macerasını dikkate alarak, Türk dünyası destanlarına bütüncül olarak yaklaşıp bu zenginlikler belirlenmelidir. İbrayev'in tasnifinde yer alan, "kahramanın olağanüstü doğumu" maddesi, çocuksuzluk motifini de içine almaktadır. Tıva destancılık geleneğini değerlendiren Swetlana Orusool da epizot tasnifinde, "çocukları olmayan anne-baba" epizotunu, başlangıç epizotları içinde değerlendirir (Orus-uul 2001:38-99). Destanlar konusunda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, "çocuksuzluk", "annenin aş ermesi", "kahramanın doğumu" ve "olağanüstü yapısı", gibi motifler, "kahramanın olağanüstü doğumu" epizotunun bileşenlerini meydana getirmekte ve ayrı ayrı değerlendirilmeyi gerektirecek kadar da zenginliğe sahip bulunmaktadır. Bu sebeple, bu makalede, Türk destanlarında başkahramanın doğumundan önce anne-babanın durumu, "çocuksuzluk" bakımından değerlendirilecektir.

Türk Destanlarında "Çocuksuzluk"

Çocuksuzluk, daha doğmadan, destan kahramanının önemini vurgulamak üzere gelenek tarafından kurgulanır. İbrahim Yarkın'ın, Kazak destanları ile ilgili olarak "*Kazak destanlarında ba kahraman ihtiyarlayana kadar çocukları olmamış ve bundan şikâyet eden annebaba tarafından, Tanrı'ya yalvarma sonucu dünyaya gelen tek oğuldur*" (Yarkın 1978:626) şeklinde dikkat çektiği bu konu, örnekler arasında değerlendirilen, kahramanı kız olan destanlar için de geçerlidir. Dede Korkut Boylarından "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" (Ergin 1994:77-95) ve "Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek" (Ergin 1994:116-153) boylarında gördüğümüz çocuksuzluk motifi, Türk dünyası destancılık geleneğinin bütününde de doğacak kahramanın belirleyici özelliği olarak takip edilebilir.

Kırgız destanlarında çocuksuzluk, detaylı bir şekilde işlenir. "Manas" destanının Cusup Mamay benzer-metninde (İnayet 2007:88-117) Manas'ın babası Cakıp'ın adı "Kuubaş/Çocuksuz Cakıp"a çıkınca, Cakıp ne yapacağını şaşırır ve yaşlı-genç herkese ne yapması gerektiğini danışır. Kendisine bir ihtiyar, "*burnu delik ineğe eski kara keçe evi yükleyip ormana götürüp bırak*" tavsiyesinde bulunur. İnanca göre kadın bundan utanır, utanan kadının da çocuğu olur. Kendisine tavsiye edileni işi yaptıktan sonra, Cakıp çok utanan karısının yüzüne bakmaz. Çıyırdı, ormanda, ağlaya sızlaya günleri ayları geçirir, rüyasına Cakıp girer. Bu rüyadan sonra o yıl Çıyırdı hamile kalır; ama bir kız dünyaya getirir. Kardıgaç adı verilen bu çocukla birlikte, Cakıp "çocuksuz" adından kurtulur, ama yine bir erkek çocuk sahibi olamaz. Bir müddet sonra, ormanda dolaşanlar, yanındaki kırk çocukla birlikte "Ben Cakıp'ın oğluyum, ben Manas'ım" diye dolaşan bir çocukla karşılaştıklarının haberini verirler. Bu dünyaya gelecek olan Manas'ın habercisidir. Manas Destanının Wilhelm Radloff tarafından derlenen benzer-metninde (Yıldız 1995: 537) Cakıp Han ilerlemiş yaşına ve Çırçı'yı alalı on dört yıl olmasına rağmen, bir erkek çocuğu olmadığı için üzgündür. Hanımının yerine getirdiği elmalı yerlerde yuvarlanmak, mezarlıkları ziyaret etmek, subaşlarında gecelemek, dağılan saçını taramak, belini sağlamca bağlamak gibi ritüeller ve pratiklerden sonra, ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olur. Destanın Sagımbay Orazbakuulu benzer-metninde (Orazbakuulu 2007:25-83) ise Cakıp Han elli yaşına gelmiştir, sınırsız zenginliğe sahiptir, o zamana kadar iki eş almıştır ama bir çocuğu yoktur. Çocuklu birini, hatta yavrulu hayvan gördüğünde ağlar. Çocuğu olmadığı için büyük hanımı Çıyırdı'ya, ikinci eşi Bakdöölöt de hakaret eder, kendisinin çocuk sahibi olabileceğini söyler. Çıyırdı, Bakdöölöt ve Cakıp rüya görürler. Cakıp Han büyük bir toy düzenleyip bu rüyayı yorumlatır. Her üçünün rüyası da güzel yorumlanır. Aradan iki yıl geçtikten sonra Çıyırdı hamile kalır. Kırgız Türklerinin tam metni ilk defa Türkiye'de yayımlanacak olan "Boston" destanında da (Yıldız, yayıma hazır metin: 8-11) Kırgız Hanı Buuba, halkının çok sevdiği bir handır, hayli malı-mülkü, ama bir de eksiği vardır; çocuk. Buuba Han bütün halkını toplayıp bir ziyafet verir ve yaşlandığı halde çocuk sahibi olamadığını söyleyerek kendisine bir çocuk vermesi için Allah'a dua etmelerini söyler. Bütün halk el açıp dua eder. Bu sırada gökyüzünü bir bulut kaplar ve bulutun içinden yeryüzüne inen bir ihtiyar "çocuk olacak" diye müjde verir ve aradan iki-üç ay geçince elli yaşını aşmış olan Kanışa'nın hamile olduğu anlaşılır. Kırgız destanlarından "Eşimkul menen Zuura" destanının (Çelebi 2007:18-137) birinci bölümü, tamamen çocuksuzluk üzerine kurul-

muştur. Yaşlı Eşimkul ile Zuura'nın çocukları yoktur. Eşimkul, birçok çocuğu olan kardeşinden kendisine bir çocuğunu vermesini isterse de kardeşi vermez. Bunun üzerine çocuk umuduyla Eşimkul ile Zuura yurttaki bütün şeyhleri, evliyaları, mollaları dolaşıp yıllarca onlara hizmet ederler ama nafile. En sonunda bir hekimle karşılaşırlar, hekim kendisine hizmet ettirmek yerine, kendisi Zuura'ya hizmet eder ve onu tedavi edip çocuk sahibi olmasını sağlar. Destanın ikinci bölümünde Altın Kökül adı verilen bu çocuğun maceralarını dile getirilir. Bu destan, çocuk sahibi olma yolunda Sovyet ideolojisini ve geleneksel olan usuller yerine tıbbı tercih etme görüşünü yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Destanda gelenek, çocuksuzluk motifini kardeşten çocuk isteme ile zenginleştirir; amaç her yolun denendiğini ve kardeş de olsa bu konuda elden medet umulamayacağını vurgulamaktır. Türk boylarının birçoğunda bilinen, Kırgız Türklerinde de yirminci yüzyılda yazıya geçirilen "Muñdık-Zarlık" destanında da (Akmataliyev 2007:193-211, Sabır uulu 2008:21) Çançarkan altmış yaşına kadar altmış eş almıştır; fakat hiçbirinden bir çocuğu olmamıştır. Bir çukurda dertlenip ağlaya sızlaya yatarken, bir derviş gelir ve halkın içinden güzel bir eş almasını, böylelikle bir çocuğunun olacağını söyler. Çançarkan, dervişin söylediklerini yapar ama yine çocuk sahibi olamaz. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, yine aynı çukura gelip yatar. Kırk gün sonra yanına Hızır gelir ve evine dönüp sayısız hayvan kesip büyük bir ziyafet verirse, sofraya şeker koyarsa ve yeni bir eş alırsa, bir kız bir oğlan iki çocuğunun olacağını söyler. Bunları yerine getireceğine kefil olunacak bir eş ararlar; ancak bulamazlar. Çok fakir bir adam olan ihtiyar Cobdur'un kızı da bir rüya görmüştür; bu rüyayı kendisinin hanla evlenip bir erkek ve bir kız çocuk dünyaya getireceği şeklinde yorumlar. Bunun üzerine hanla evlenir, gerçekten bir kız bir erkek çocuk dünyaya getirir, ama altmış kuma ile cadı çocukların yerine köpek yavrularını koyarlar. Burada da kahramanın altmış eşten sonra alınan bir eşten dünyaya gelmesi, olağanüstü şartları vurgulama amacına yöneliktir. Çocuk cömertliğin ve konukseverliğin ödülü olarak verilir. "Kurmanbek" destanının (Akmataliyev vd 2002:158-159) Şamşı Komuzçu'dan derlenen benzer-metninde Kurmanbek'in babası Çançarhan, altmış hanım almış, ama çocuğu olmamıştır. En küçük hanımını yanına alır; yer-su ruhlarını ve mezarları ziyaret eder, tövbe edip af dileyerek ağlayıp dolaşır; nihayet, eşi bir erkek çocuk dünyaya getirir; adını Kurmanbek koyarlar. Aynı destanın Moldobasan Musulmankulov benzer-metninde (Akmataliyev vd 2002:157,159) Madalkan'ın çocuğu yoktur. Baybiçesi, kayberen yani dağlı hayvanların hami ruhu tarafından emzirilen bir çocuğu alıp evine götürür ve adını Kurmanbek koyarlar, evlat bilirler. Bu benzer-metinde Kurmanbek, kayberen ile peri kızından dünyaya gelmiştir; dolayısıyla, çocuksuzluk motifi mitolojik varlıklarla genişletilmiş ve kahraman da mitolojik bir hüviyete büründürülmüştür. Destanın diğer benzer-metinlerinde bu motif, kahramanın, annesi kırk yaşındayken dünyaya gelmesi veya Teyitbek yedi hanım alsa da çocuğunun olmaması şeklinde işlenmektedir. Anlaşılacağı gibi destanın benzer-metinlerinde "çocuksuzluk" teması değişmemekte; ancak bunun ifade kalıpları değişmektedir. "Er Töştük" destanında (Radloff 1885:526-527) İleman Bay'ın oğlu Er Töştük, babasının yaşlandığı çağda, sekiz ağabeyinden sonra dünyaya gelir. "Er Bolot" destanının (Akmataliyev vd. 2002:50) kahramanı, elli yaşındaki babanın yer-suya hürmet etmesi, mezarlıklarda gecelemesi suretiyle olur. "Manas"

destanının "Kökötöy'ün Aşı" bölümünde Kökötöy doksan yaşında olmasına rağmen bir çocuk sahibi olamamıştır. Er Töştük ile peri kızından doğan çocuğu, peri kızı Er Töştük'e kızıp Kökötöy Han'ın devesinin hörgücüne asar. Kökötöy, yaşlılığımda bulduğum evlat diyerek Bokmurun adı verilen çocuğu sahiplenir. "Er Koşoy" destanında (Tekalan 2002:34-49) Katagan Han, bir çok hanım almasına ve yaşı da elliye ulaşmasına rağmen çocuksuzdur. Destanda Katagan Han, bu durumdan uzun uzun şikâyet eder. Kırgız destanlarında, çocuksuzluk motifi bakımından dikkati çeken bir nokta, Manas-Semetey-Seytek, Er Töştük-Coodarbeşim, Kurmanbek-Seyitbek gibi daireleşmiş destanlarda çocuksuzluk motifinin oğul için tekrarlanmamasıdır. Manas'ın oğlu Semetey ve Semetey'in oğlu Seytek'in doğumları, babaları öldüğü sırada annelerinin hamile olması ve babalarının ölümünden sonra doğmaları şeklinde zenginleştirilmektedir.

Özbek destanlarından "Alpamış"'ın Bedri Bahşı'dan derlenen ve Töre Mirzayev tarafından neşre hazırlanan benzer-metninde (Mirzayev 1999) Baybörü ve Baysarı isimli iki padişah kardeşin yaşları otuz üçe geldiği halde çocukları yoktur ve bir toyda önlerine kesmeyen bıçak konularak kendilerine çocuksuz oldukları hatırlatılır. Bunun üzerine toydan ayrılan padişahlar yakaladıkları geyiğin hamile olduğunu anlayınca bırakırlar. Bu imtihanın sonunda ikisinin de hanımı hamile kalır; böylece destanın başkahramanları Alpamış ile Barçın dünyaya gelir. Aynı destanın Fazıl Yoldaşoğlu benzer-metninde (Yoldaşoğlu 2000) çocuksuz olan Bayböri ile Baysarı'ya, gittikleri sünnet düğününde hürmet gösterilmez. Kendi atlarını kendileri bağlarlar, altlarına kimse döşek koymaz, yemeğin artığı önlerine konulur. Bunun üzerine toyu terk eden beyler, birçok hediye ile üç günlük yoldaki Şahımerdan Pir'in bahçesine giderler. Bahçede hediyeleri pirlere verirler ve bahçeye döşek serip otuz dokuz gece yatarlar. Hz. Ali seslenerek onlara çocuk verilmediğini söyler. Kırk gün daha türbenin dibinde yattıktan sonra yine bahçeden ses gelir ve her ikisine de çocuk verildiği müjdelenir. "Dalli" (Türkmenli 2006:3) destanında Köroğlu'nun çocuk sahibi olmayışının sebebi, kendisine "at mı, evlat mı" diye sorulduğunda "at" demesindendir; çocuksuzluk, Köroğlu'nun Ayvaz'ı evlat edinmesi ile kapatılır. Rüstem Han (Baydemir 1998, Baydemir 2002:169-178) destanında da üç hanımı olmasına rağmen çocuğu olmayan ve yaşlanan Sultan Han, bir gün namazdan sonra dervişlere dua ettirir ve onların duaları sayesinde ortanca hanım hamile kalır. Han bir rüya görür; çocuk şartlı olarak bağışlanmıştır, ancak han, Kurudım ülkesine gider de on dört yıl kalırsa çocuk yaşayacaktır.

Karaçay-Malkar destanlarından "Bekmırza ile Kaysın"'da, çocuksuzluk motifi detaylı bir şekilde işlenmese de, destanın başında kahramanın babasının evlendirilmesi "*Çocuksuz kaldı Tazret denen evlâdı/Buna bütün akrabalar arkadaşlar geldiler/Geldiler de, onlar bunu evlendirmeye karar verdiler/Dağ Ardı'na dünürcüler gönderdiler*" (Tavkul 2004:241) şeklinde dile getirilmektedir. Nart destanlarında (Aliyeva vd. 1994:170-172) Alavgan'a evlendiği Nart kızları dayanamayıp kaçar, o da bir çocuk sahibi olamadan yaşlanır. En sonunda tek gözlü çirkin bir emegen kızıyla evlenir. Emegen kız, her ay iki erkek çocuk doğurur ve onları yer. Alavgan'ın süt annesi Satanay Biyçe, emegen kızı bacada doğum yapmaya ikna eder ve bacadan aşağıya düşen çocuğu alarak Alavgan'ın yaşlandığı sırada dünyaya gelen çocuğunun yaşamasını sağlar. Bu destanda dünyaya gelen çocuğun olağanüstü şartları daha farklı bir şekilde

vurgulanmıştır.

Altay destanlarından "Ak Tayçı"da (Dilek 2002:112), Ak Bökö Han'ın hanımı Altın Topçı genç yaşta bir erkek çocuk doğurur; fakat bu çocuk, Erlik Biy tarafından götürülmüştür. Destanın kahramanı olan Ak Tayçı, Altın Topçı'nın "dişi altın gibi sarardığında, başı tavşan gibi aklaştığında" yani yaşlandığında dünyaya gelir. "Kozın Erkeş" destanında (Dilek 2002:252-255) kahraman, eti-kanı çekilmiş; odun, su getirmeyi birbirinden bekleyen iki yalnız ihtiyarın çocukları olarak, hatta baba Ak Bökö uykudayken dünyaya gelir. Baba olan Ak Bökö, eşinin yaşlılık vaktinde boş keçeyi çocuk yerine koyduğunu sanır. Gerçekten bir erkek çocuğu olduğunu anladığında, "ihtiyarlığında" dünyaya gelen bu çocuğu sarmak ve doyurmak üzere hazırlık yapmaya gider; geri geldiğinde eşikten içeri girer girmez, çocuğunun adını ne koyduğunu söyler ve ölür. Böylece, destanda bu kahramanın aynı anne ve babadan doğacak başka alternatifi olmadığı vurgulanır. Aynı destanın "Közüyke" benzer-metninde de (Dilek 2002:306-310) birbiri ile dost olan Karatı Kağan ile Ak Kağan'ın saçlarına ak düştüğü çağda birinin kız, diğerinin erkek çocuğu olur. Çocukların müjdesini, birbirinden ayrı avlanan iki dost, vurmak üzere oldukları dişi maraldan alırlar. "Erke-Koo" destanında (Dilek 2007:134-135) Ar-Aspak sert eti pörsümüş, kemiği yumuşamış yaşlı ve zengin bir kişidir ama çocuğu yoktur. Altay'a avlanmaya gittiği sırada yurdu yağmalanır ve geride sadece annesinin demir yüksüğü ile babasının çakmaktaşı kalır. Demir yüksükten bir kız çocuk, çakmak taşından da zayıf bir tay ile bir erkek çocuk çıkar. Bu erkek çocuk destanın kahramanıdır. Destanda yüksük dişinin, çakmak taşı da erkeğin sembolüdür. Destan geleneğinin, insanoğlunun yaradılışında var olduğuna inanılan anasır-ı erbaanın ikisinden; toprak ve sudan uzakta durmasının mümkün olamayacağı felsefesini yansıttığı "Ak Biy" destanında (Dilek 2007:370-380) aynı adı taşıyan, kemiği yumuşamış ihtiyar kağanla, Altın-Targa adlı ihtiyar eşinin, çok mal-mülkleri, kalabalık halkları olsa da çocukları yoktur. Bunun için Ak Biy, ak kayın ağacını yere saplar, emsalsiz kısrağın ak sütünü sağıp dolunayda yere saçar, ak bez bağlar ve gökyüzündeki Üç-Kurbustan'dan çocuk dilemek için gökyüzü ülkesine gider. Orada Kurbustan'ın ak sarayını üç defa dua ederek dolaştıktan sonra, dileğini söyler. Bu uygulamalardan sonra, Üç-Kurbustan ona şartlı olarak bir evlat verir; büyüyene kadar yere bastırmayacaklardır. Ak Biy, yurduna döndüğünde hanımının bir erkek çocuk doğurduğunu öğrenir. Çocuğu ak kilimin üzerinde, yere bastırmadan büyütürlerken, bir arslan çocuğun ayağını ısırır ve çocuk ölür. Yaşlı Ak Biy, aynı yollardan Üç-Kurbustan'a tekrar gider ve sağlam bir çocuk vermediği için tanrıya kızarak tekrar çocuk ister. Yine şartlı olarak bir çocuk bağışlanır; o da hiç suya değdirilmeyecektir. Döndüğünde yine hanımının bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini öğrenir. Çocuğu sudan uzak tutmak için susuz dağa çıkarlar ama bu çocuk da içki kazanına düşerek ölür. Üçüncü kez Üç-Kurbustan'ın katına varır; yine kendisine bir çocuk verilir, bu seferki şart çocuğun Üç-Kurbustan adını çok anmamasıdır, destan bu kahramanın maceraları etrafında sürer.

Şor Türklerinin "Ak Kan" destanında (Ergun 2006:156-157), üç nesil yaşayan Ak Kan'ın sakalı ağarıp martıya dönmüştür, azı dişi sararmıştır; ama çocuğu yoktur. Altın Arığ isimli eşi, onu kırk yıldır çıkmadığı ava gönderir; geri geldiğinde bir erkek bir kız; iki çocuğunun olduğunu görür. Avcılığın önemli olduğu bir toplumda, kırk yıl ava gitmemek olağan bir durum değildir; ava çıktıktan sonra çocuğun olması, baba olacak

kişinin av ile sınanması demektir. "Altın Sırık" destanında (Ergun 2006:238-240) ihtiyar Altın Kağan ile kocakarı Altın Arıg'ın çocukları yoktur; bu problem, üç yaratıcı tarafından çözülür ve Altın Sırık, onlara evlat olarak gönderilir; destanın kahramanının varlığı, kutsallaştırılır. "Aran Tayçı" destanında (Ergun 2006:308-310) Kök Kağan yetmiş, karısı seksen yaşına geldiği halde ne oğulları ne de kızları vardır. Kök Kağan, dostu Altın Mökö'yü öldürüp onun karısını almak için gittiğinde, Altın Mökö, ona, bilmediği bir şeyi söyler; Kök Kağan'ın çocuğunu, karısının karnından yerin yedi kat altındaki Çılan Mongus çalmıştır ve çocuk yedi yıldır demir çamın başında çivilidir. Bu destanda çocuksuzluk farklı bir boyutta işlenir; bir çocuk vardır ama ne anne ne de baba onun varlığından haberdardır. Çocuğun anne karnının sembolü olan yerin yedi kat altından kurtulup gelmesi de yaşlı anne-babadan doğması kadar bir mucizedir. Şor Türklerinin "Karattı Pergen" (Ergun 2006:439-451) isimli destanının kahramanı, babası yüz beş yaşında, annesi de yaşlanmış iken dünyaya gelir. "Kartıga Pergen"de (Ergun 2006:455-456) ise, Altın Kağan çok zengindir ama çocuğu yoktur; ava gider, altı yıl sonra döndüğünde yaşlı karısının hamile olduğunu görür. Bu destanda kahramanın babasının yaşı doğrudan söylenmez ama, doksan yıldır dövüşmek için kendisi arayan Kara Mökö dolayısıyla yaşının doksanın üzerinde olduğunu düşünebiliriz. Kahramanın altı yıldır avda olan babadan dünyaya gelmesi ise, kanaatimizce zaman mantığının bozulmasından, dolayısıyla destanın masallaşmasından kaynaklanmaktadır.

Tıva destanlarında da çocuksuzluk, yaygın motiflerdendir. "Alday-Buuçu" (Ergun, Aça 2004:211-213) üç yüz yaşına kadar çocuk sahibi olamaz; doksan gün düşünür, kutsal kara kitabını açar, lamaya müracaat etmeye karar verir. Yine doksan gün düşünür, lamaya sunacağı kurbanlara karar verir. Lamanın otağına girer ve doksan gün dua eder. Lama, kutsal kara kitabına bakıp kızıl kaplı ilacı verir. Alday-Buuçu'ya bu ilacı karısına üç gece boyunca ezip içirmesini söyler. Bundan iki-üç ay sonra Alday-Buuçu'nun hanımı hamile kalır. Bu destanda formel sayılarla motif zenginleştirilir. "Tanaa Herel" destanında (Arıkoğlu 2007:209-263) Şañ Haan, yüz sekiz kadın aldığı halde, çocuksuzdur. Bilge bahşıya gidip danışınca, batıda yaşayan Pat-Patpalçın hanın kraliçesini davet edip dua ederse çocuğunun olacağını öğrenir. Ama oraya gidecek kimse bulunamaz. Bir ihtiyar, üç yaşındaki oğlunun gidebileceğini söylerse de, çocuğun bindiği bütün atların beli kırılır; ancak üç yıl gebe kalıp üç ayda doğuramayan kısrağın tayına binebilir. Destan bundan sonra Tanaa Herel adlı bu çocuğun, kraliçeyi davet etmek üzere gitmesiyle devam eder. Destan aslında, Tanaa Herel'in kahramanlıklarını anlatır; ancak destanın başlangıcında, asıl kahramanın doğrudan kendisiyle ilgisi olmasa da çocuksuzluk motifi yer alır. Destanda, çocuksuzluktan kurtulma teması şu şekilde zenginleştirilir; Pat-Patpalçın hanın kraliçesine dua eden yüz kadının çocuğu olur, o da bir kadın diyerek dua etmeyen sekiz kadının ise hiç çocuğu olmaz. "Bayan Toolay" destanında (Arıkoğlu 2007:475-479) da Möge Bayan Toolay yaşlı ve zengindir, ancak çocuğu yoktur. Kendisi gibi çocuksuz bir ihtiyarla karşılaşır ve onunla dost olur, çakmak taşlarını Tanrı'ya yemin ederek değişirler. Evine geldiğinde karısı hamile olduğunu söyleyince, yaşlandığı için kendisi ile alay ediyor zannederek kızar.

Hakas destanlarından "Altın Çüs"te (Arıkoğlu 2007:36-53) de Alp Han'ın kendisi "er yaşlısı", atı Ak Kula da "at yaşlısı" olmuştur; malına-mülküne sahip çıkacak bir evladı yok diye hayıflandığı sırada, kendisi gibi yaşlanmış olan hanı-

mı, altı aylık hamile olduğunun haberini verir. Gençliğinde de Ak Han'ın eşi Altın Arığ, eşi bir han kızını kuma almasın diye hamile olduğunu söylemiş ama doğru çıkmamıştır. Ak Han bu defa eşine inanmaz; ama doğru çıkar. "Ax Çibek Arığ" destanında (Arıkoğlu 2007:213-243) da Ak Han "er yaşlısı"; atı "at yaşlısı" olmuştur. Eşi Ay Hucın da yaşlanmıştır. Hayli mal-mülk sahibi olmasına rağmen, halkına karşı acımasız olan Ak Han çocuk sahibi değildir. Halkın güzel elbiseler giymesini istemeyen, onları ölmüş hayvan etiyle besleyen Ak Han, karısını da çok yediği için döver. Ay Hucın aslında bir han-kızıdır; Ak Han'ı on iki gün süren güreşte, atışmada yenemediği için, Ak Han tarafından zorla eş olarak alınmıştır. Ak Han'ın çocuğunun olmaması, kötülüklerinin cezası gibidir; Ay Hucın hamile kalsa da çocuğunun olacağını kötü eşinden gizler. Ak Han, kendisine meydan okuyan bir yiğitle dövüşüp öldüğü sırada Ay Hucın bir çocuk dünyaya getirir. Ay Molat isimli düşman gelip çocuğu istediğinde Ay Hucın, "Yaşım geçti, kemiğim sertleşti, nasıl benden çocuk doğar?" diye cevap verir, kendisine yapılan bütün eziyetlere rağmen doğurduğu çocuğun sırrını ifşa etmez.

Nogaylı destanlarından "Kırımnıñ Kırk Batırı"nda (Sıdıkulı 2005:155) kırk bahadırdan biri olan Cubanış da babası Karadön altmış yaşına geldiğinde dünyaya gelir. Bir başka bahadır olan Egis, Süyiniş'in kırk yaşında sahip olduğu bir çocuktur (Sıdıkulı 2005:183). Destanın Tana adlı bölümünde de kendisi kırk, on beşinde aldığı hanımı da otuz beşine geldiği halde, Tana'nın çocuğunun olmamıştır (Sıdıkulı 2005:213). "Şora Batır"da (Sıdıkulı 2005:225-237) Kazan hanı Nerik de seksen yaşındadır ve en büyüğü yirmi altı, en küçüğü de on altı yaşında beş hanımı olmasına rağmen, çocuksuzdur. On sekiz yaşındaki Mendi'yi alır; Şora, seksenini geçmiş Nerik'le, Mendi'nin çocuğu olarak dünyaya gelir. Koblandı'da (Sıdıkulı 2005:269-272) Kıdırbayulı Koblandı ile kız kardeşi Hansulu, Kıdırbay seksen yaşını aştığında, anaları da ihtiyarladığında ikiz olarak dünyaya gelir. Bir başka kahraman Akconasulı Er Kenes (Sıdıkulı 2005:351) babasının yaşı yetmiş, anasının yaşı elliye yettiğinde doğar.

Kırım Türklerinin "Çora Batır", "Edige", "Amet Şah" gibi kahramanlık destanlarında çocuksuzluk motifi yer almaz. Anadolu sahasında halk hikâyesi olarak tanımlanan ve diğer Türk boylarında olduğu gibi, Kırım Türklerinde de destan olarak bilinen Kerem ile Aslı'da (Yüksel 2005:591), bir padişah ile onun haznedarı olan Ermeni keşişinin çocukları yoktur. Eşleri bahçede gezerken bir dervişe rastlayıp dertlerini söyler, sadaka verip dua etmesini isterler. Dervişin verdiği elmayı yedikten sonra, her ikisinin de birer çocuğu olur. "Tahir ile Zöhre"nin (Yüksel 2005:631) diğer Türk boylarındaki eş-metinlerinde olduğu gibi, Kırım eş-metninde, padişah da vezirleri de çocuksuzdur. Kapıya gelen bir dilencinin verdiği elmayı yiyen padişah ile vezirin hanımları hamile kalır.

Türk boylarında destan olarak adlandırılan "Lâtif Şah", "Melikşah ile Güllü", "Asuman ile Zeycan", "Kirmanşah", "Sevdakâr Şah" ile "Gülenaz Sultan", "Varaka ile Gülşah", "Bey Böyrek", "Şah İsmail" (Alptekin 1997) gibi halk hikâyelerinde de çocuksuzluk motifi vardır ve bunlarda bereketin sembolü olan "elma" çare unsurudur.

"Koblandı Batır"ın Kazak eş-metninde (Batırlar Jırı I 1986:17-18) Koblandı, altmış yaşındaki Analık ile doksan yaşındaki Toktarbay'ın evliyalara adaklar adayıp Allah'a yalvararak buldukları bir çocuktur. Kazak destanlarından "Er Sayın"ın (Baytursınov 1991:99-104) baş kahramanı da babası Bozmunay altmış, anası elli yaşını geçtikten sonra, bir pi-

rin Bozmunay'ın rüyasına girmesi neticesinde dünyaya gelir, ismini de aksakal verir. Kırgız Türklerinde destan formatında söylenegelen Er Töştik, Kazak Türklerinde masallaşmıştır. Destandan masala dönüşümün güzel bir örneği olan metinde Er Töstik (Kazak Halık Adebiyeti 4:5), sekiz oğlu olan; ama hayvanları alıp uzaklara giden bu sekiz oğlundan yıllardır haber alamayan kocakarı ile ihtiyar Ernazar'ın açlıktan yerlerinden kalkamaz hâle geldikleri bir anda, ocağın içinde asılı olduğunu gördükleri at döşünü yedikten sonra canlanıp buldukları bir çocuktur. At döşü, bu destanda "elma" nın fonksiyonunu üstlenir. Bu metinde de Kırgız geleneğindeki gibi, çocuksuzluk motifi daha farklı bir açıdan işlenmiştir. "Er Kosay" destanının (Aça 2002:228,251) kahramanı da, aslında yedi kardeş olup Kalmukların elinden bir tek kendisi sağ kalan Er Bökşe'nin altmış yaşındayken dünyaya gelen oğludur. "Hemra" destanında (Radloff 1870:443-452, Yıldız 2001:557-564) Kusray isimli padişah çocuksuzdur. Veziri Kasım'ın tavsiyesiyle Hz. Ali'nin mezarına gider ve burada ağlayıp yalvarırken uyuya kalır. Rüyasına Hz. Ali girer ve ona kendisine biri kız, üçü oğlan dört evlat bağışlanacağını müjdeler; ama bu çocukların on dört yaşında geri alınacağını söyler. Padişah, böyle çocuğu istemediğini söylerse de çıyan sokup zehirlenince hanımıyla beraber olmak zorunda kalır ve böylece hanımları hamile kalır. Diğer eşmetinlerdeki gibi, bunda da yaşlı padişahın şartlı olarak çocuk sahibi olabildiği görülmektedir. Bu destanda, çocuksuzluğun çaresi, İslamileşmiştir. "Kubıkul" destanında (Arıkan 2007:38-222) Veli isimli hanın malı-mülkü çoktur, namuslu ve dürüst bir handır; ancak tek eksiği yaşı yetmişe ulaşsa da bir çocuk sahibi olamayışıdır. Bundan dolayı, halkı artık ona itibar etmez olur, horluk görür. Bunun üzerine tacı-tahtı bırakıp demir çarık ve demir asa ile bir fakir gibi yollara düşer. Bütün evliyaları dolaşır, çare bulamaz. Yurduna geri dönerken Tükti Evliya'ya uğrayıp derdini anlatır. Tükti Evliya bütün malını kesip sadaka olarak dağıtmasını, iyi bir han olmasının ödülü olarak kendisine bir oğul vereceğini söyler. Bu destanda çocuk, demir asa ve çarıktan anlaşılacağı gibi sabrın, sebatın ve hayırseverliğin mükâfatıdır.

Türkmenlerdeki "Huyrlukga-Hemra" destanında (Yıldız 2001:201-287) da Hemra ve kardeşleri, kırk kızla evlense de çocuksuz olan padişahın Hz. Ali'nin türbesinde rastladığı Hızır'a yalvarmasından sonra, on dört yaşında ölecekleri kaydıyla verilir. Burada da motif İslamileştirilmiştir.

Uygur Türklerindeki "Hemra ve Hurlika" (Yıldız 2001:287-347) eş-metinlerinde de padişah, çocuksuz olduğu için hakarete uğrar, çocukları yine on dört yaşında ölecekleri kaydıyla verilir. Çın Tömür Batur destanında (İnayet 2004:140-166) çok zengin olan padişahın iki hanımından da bir çocuğu yoktur. O ava çıktığında küçük hanımı önce bir erkek, yıllar sonra da bir kız çocuk dünyaya getirir, ama kıskanç büyük hanım tarafından bu çocukların yerine birincisinde köpek, ikincisinde ise kedi yavrusu konarak çocuklar göle atılır. Çocuklar, bir ayı tarafından bulunur ve büyütülürler. Motifin, bazı Türk boylarında totemistik olan "ayı" tarafından büyütülme ile zenginleştirildiği görülmektedir. Uygur edebiyatında aşk-muhabbet destanı olarak adlandırılan "Gerip-Senem"de (İnayet 2004: 167-234) kahramanlar, padişah ile vezirin avda, hamile olan geyiği serbest bırakmalarının neticesinde dünyaya gelirler. "Tahir-Zöhre"nin diğer eş-metinlerinde olduğu gibi, Uygur metinlerinde de (İnayet 2004:235-278) aynı motif vardır. "Senuber" destanında (İnayet 2004:279-364) Hurşid, padişahın dualarla sahip olduğu tek çocuktur. "Kemerşah

ve Şemsican"ın (İnayet 2004:365-414) kahramanları da İsfehan şahı Hüseyin ile Kuh-i Kaf'taki dev perilerin padişahı Şaperkut'un Allah'a duaları sonucunda sahip oldukları çocuklarıdır.

Tatar destanlarından "Altayın Sayın Süme"de (Urmançı 2007a:173-186) kendisi seksen, karısı doksan yaşında olan ihtiyarın, tek sığırını kesip insanları konuk etmesi ve ayakları ile kellesi kaldığında ormanda bulduğu bir aksakalı getirip ağırlamasından ve ona çocuk için dua etmesini söylemesinden sonra yaşlı karısı hamile kalır ve ihtiyar, kendisi ebelik yapıp doğurtur. Bu destanda da çocuk, malına kıyabilmenin, yani cömertliğin ve misafirperverliğin ödülüdür. "Kara Kükel" destanında da (Urmançı 2007a:206-214) kahraman, babası yetmiş, annesi ise kırk yaşında iken dünyaya gelir. "Alpamış" destanının Tatar eş-metinleri olan "Alpamşa" ve "Alıpmemşen" destanında, destanın diğer eş-metinlerinin aksine, çocuksuzluk motifi işlenmez. "Hurluga hem Hemra"nın Tatar eş-metninde (Urmançı 2007b:56-80) ise, padişah, erkek çocuğu olmayan veziri Kasım'ın tavsiyesine uyarak Hz. Ali'nin türbesine gider. Allah kendisine evlat bağışlar ama diğer eş-metinlerdeki gibi, on dört yaşında bu çocuklar ölecektir. "Tahir ile Zühre" destanının birçok eş-metni gibi, Tatar metni de (Urmançı 2007b:109-180) çocuksuzluk motifi ile başlar. Bu metninde çocuksuz padişah ülkesinde ne kadar hekim ve usta tabip varsa getirtip türlü tedaviler denemiş ama çocuğu olmamıştır. Veziri de çocuksuzdur. Kılık değiştirip dolaşan padişah ve vezirin rastladıkları ilk dervişe bin altın bahşiş vermeleri, ikinci dervişin de remil falı ile gönüllerindeki arzunun ne olduğunu bilerek ikisine bir elmayı ortadan bölüp vermesi üzerine çocukları olur. Bu metinde, çocuksuzluk teması, ikinci bir derviş ve fal motifi ile zenginleştirilmiştir. Aynı destanın bir başka Tatar benzer-metninde (Urmançı 2007b:181-190) çocuksuz padişah ile veziri, adak, kurban, dua, ilaç, muska, üfürük, tükürük gibi her çareye başvurduğu halde çocuk sahibi olamaz. Bunun üzerine tacı-tahtı bırakıp derviş kılığına girer, dolaşırlar. Bir ağacın altında dinlenirken yanlarına gelen bir derviş, onların derdinin ne olduğunu bilir ve bir elma verir, bu elmayı bölüp yediklerinde çocuklarının olacağını söyler. Bir başka Tatar benzer-metninde (Urmançı 2007b:190-202) ise çocuksuzluk vurgulanmaz, doğrudan padişaha çocuk müjdesi verilir. "Leyle bilen Mecnun"un bir Tatar eş-metninde (Urmançı 2007b:202-254) Benigamir kabilesinin reisi çocuksuzdur; yaptığı hayırlardan sonra bir çocuğu olur. "Şahsenem hem Garip" (Urmançı 2007b:262-308) destanı da çocuksuzluk motifi ile başlar. Çocuğu olmayan padişah ile vezirinin hamile hanımları, onlar ava gittiğinde biri kız, diğeri erkek doğurur.

Karakalpak destanlarından "Kırk Kız"ın (Maksatov 1993:17-18) başkahramanı olan Gülayım, altı kadınla evlenip yaşı altmışa gelen; ama çocuğu olmayan bir zenginin yaşlandığı sırada olan kızıdır. Karakalpak Türkleri arasında anlatılan "Alpamıs", "Bozoğlan", "Gülistan", "Er Şora", "Mespatşa", "Sayathan-Hemire", "Hurliha-Hemire", "Şaryar" destanlarının eş-metinleri de çocuksuzluk motifi ile başlar (Ahmetov, Bahadırova 1998:140-172).

Alpamış destanın Başkurt eş-metni olan "Alpamışa" (Ergün, İbrahimov 2000:249-286)'da hem Eyler han hem de Akkübek Han çocuklarının olmamasından dolayı muzdariptir. Günlerden bir gün doksan yaşındaki Akkübek Han'ın seksen yaşındaki hanımı önce oğlan sonra bir kız, Eyler Han'ın seksen yaşındaki hanımı da bir kız dünyaya getirir. Bunlara Alpamışa ve Barsınhılıv adı verilir. "Kuzıykürpes" destanının

Başkurtlardaki eş-metninde ((Ergün, İbrahimov 2000:327-435) Karabay adlı zengin ve muhterem kişi, üç hanım aldığı hâlde çocuksuzdur. Bir gün avda diğer avcılar kaçtığı hâlde o kaçmayıp yaman bir arslanı öldürür. Bunun üzerine bir toy düzenleyip herkesi ağırlar. Bu sırada bir aksakal gelir ve herkes dağıldıktan sonra, Karabay'a Hz. Muhammed vasıtasıyla bir erkek evlat verileceğini müjdeler. Burada, Karabay, cesareti ve misafirperverlik göstermesi sebebiyle çocukla mükâfatlandırılır. Bu mükâfat Kuzıykürpes'tir. Motif İslamileşmiştir.

Gagavuz Türklerinin masallaşmış destanlarından olan Şah İsmail'de (Özkan 2007:160-166) padişah, çocuksuz olduğu için padişahlıktan atılır. Çocuğa elma motifi ile kavuşur.

Sonuç: Türk destan geleneğinde, "çocuksuzluk" olarak adlandırılan motif, kahramanın babasının bir bey olması, çok mal-mülke sahip bulunması, bir veya birçok eşi olmasına rağmen bir çocuğa sahip olamayışı, çocuğun haberinin mucizevi bir şekilde verilmesi, şartlı olarak bağışlanması gibi temalarla zenginleştirilir. İleri yaşlardaki anne ve babadan dünyaya gelme, bu kahramanın başka alternatifinin olamayacağını; dolayısıyla önemini vurgulamak için destancının kullandığı bir yoldur. Bu motif, sadece kahramanlık destanlarında değil, Türkiye Türkçesinde halk hikâyesi, ancak diğer Türk boylarında aşk destanı/muhabbet destanı/sosyal konulu destan vb. olarak adlandırılan türlerde de geçerlidir. Kahramanın, annenin veya babanın, çocuk sahibi olabilmek için elmalı yerlerde yuvarlanıp su pınarlarında gecelemesi gibi mitolojik unsurlar barındıran bazı pratikleri yerine getirmesinden; borçluların borçtan kurtarılması, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi gibi hayır işlerinden; aksakal, derviş, Hızır gibi bir olağanüstü gücün yardıma gelmesinden, babanın bir kahramanlık göstermesinden sonra dünyaya gelme de, gelenekte, destan kahramanının diğer insanlardan farklı olduğunu vurgulamak üzere kurgulanır. O, dünyaya gelmesi beklenen, dilek-niyazlarla istenen ve birçok destanda, Tanrı'nın da varlığı ile bizzat ilgilendiği bir çocuktur. Bilindiği gibi, "Oğuz" destanı dışında, İslamiyet'in kabulünden önceki döneme ait Türk destan metinleri günümüze ulaşmamıştır. Bu döneme ait, Çin, Bizans, İran, Arap v.b. kaynaklarındaki Türk destanları ile ilgili bilgi ve özetlerden ve günümüze ulaşan "Oğuz Destanı" metninden hareketle, bu destanlarda muhtemelen çocuksuzluk motifinin yer almadığı söylenebilir. Peygamberler tarihinde de bu temayı, özetle: "Hz. İbrahim, ilerlemiş yaşına rağmen çocuğu olmayınca, Allah'a yalvarır, bir çocuk ister. Bir oğlu dünyaya gelir. Çocuğu koşabilecek çağa geldiğinde, Allah'a inanıyorsa oğlunu kurban edecektir. Bu bir imtihandır. Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmeye hazırlanması, imtihanı başarmasıdır. Bunun üzerine, kurban edeceği oğlunun yerine Allah ona koç gönderir" şeklinde görmekteyiz. Semavi dinlerde ortak olarak yer alan bu kıssada da "çocuksuzluk" ve "imtihan" ve "şartlı çocuk" vurgulanır. Türk destanlarından yukarıda verdiğimiz örnekler, bu motifin, Müslüman olsun olmasın, bütün Türk boylarının destan geleneğinde çok zengin ve detaylı bir şekilde işlendiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Açа, Mehmet, 2002, *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği,* Konya, Kömen Yayınları.

Ahmetov, S., Bahadırova, Sarıgül, 1998 "Karakalpak Türkleri Destanları ve Özetleri" (Akt. Ali Abbas Çınar), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.5, s.140-172.

Akmataliyev, Abdıldacan, vd., 2002, *Kırgız Adabiyatının Tarıhı 3*, Bişkek, Manastaanuu Yayını.

Akmataliyev, Abdıldacan, vd., 2007, *Kırgız Destanları II* (Aktaran: Çaştegin Turgunbayer), Ankara, TDK Yayını.

Alptekin, Ali Berat, 1997, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı,* Ankara, Akçağ Yayını.

Arıkan, Metin, 2007, *Kazak Destanları 2*, Ankara, TDK Yayını.

Arıkoğlu, Ekrem, Buyan, Borbaanay, 2007, *Tuva Destanları,* Ankara, TDK Yayını.

Arıkoğlu, Ekrem, 2007, *Hakas Destanları,* TDK Yayını.

Batırlar Jırı I, 1986, Almatı.

Baydemir, Hüseyin, 1998, "Rüstem Han Destanı (İnceleme-Metin)", Atatürk Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Baydemir, Hüseyin, 2002, "Rüstem Han Destanı ve Destandaki Olağanüstü Motifler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S.20, s. 169-179.

Baytursınov, Ahmet, 1991, *Ak Jol,* Almatı, Jalın Yayını.

Dilek, İbrahim, 2002, *Altay Destanları I*, Ankara, TDK Yayını.

Dilek, İbrahim, 2007, *Altay Destanları III,* Ankara, TDK Yayını.

Çelebi, Fatma, 2007, *Kırgız Destanları 5* - Eşimkul Menen Zuura, (Anlatan: Cumagül Naruzbayev), Ankara, TDK Yayını.

Çobanoğlu, Özkul, 2003, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği,* Ankara, Akçağ Yayını.

Ergin, Muharrem, 4. Baskı, *Orhun Abideleri,* İstanbul, Boğaziçi Yayınevi.

Ergun, Metin, İbrahimov, Gaynulislam, 2000, *Başkurt Halk Destanları,* Ankara, Türksoy Yayını.

Ergun, Metin, Açа, Mehmet, 2004, *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ankara, Akçağ Yayını.

Ergun, Metin, 2006, *Şor Kahramanlık Destanları,* Ankara, Akçağ Yayınevi.

İbrayev, Şakir, 1998, *Destanın Yapısı,* (Aktaran: Ali Abbas Çınar) Ankara, AKM Yayını.

İnayet, Alimcan, 2004, *Uygur Halk Destanları I,* Ankara, AKM Yayını.

İnayet, Alimcan, 2007, *Yusuf Mamay ve Manas Destanı* (Doğu Türkistan Kırgız Varyantı), İzmir.

Kaplan, Mehmet, 1976, "Türk Destanında Alp Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I,* İstanbul, Dergâh Yayınları.

Kara, Ülkü, 2007, "Başkurt Destanlarının Tipolojisi", Gazi Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Kazak Halık Adebiyeti-Ertegiler, C. 4, 1989, Almatı.

Kırgız Destanları VI, 2007 (Anlatan: Sagınbay Orozbakoğlu; Haz. S. Musayev, A.A. Akmataliyev; Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen, Şurubu Uraimova), Ankara, TDK yay.

Lord, Albert B., 1960, *The Singer of Tales,* Cambridge, Harvard University Press.

Maksatov, Kabıl, 1993, *Kırk Kız,* Nökis, Karakalpakistan Basması.

Mirzayev, Töre, 1999, *Alpamış* (İcracı: Berdi Bahşı; Derleyen: Abdulla Alaviy), Taşkent, Yazuvçi Neşriyatı.

Orus-uul, Swetlana M., 2001, *Tuvinskie geroiçeskie Skazaniya* (Tekstologiya, Poetika, Stil), Moskva.

Ögel, Bahaeddin, 1998, *Türk Mitolojisi I,* Ankara, TTK Yayını.

Özkan, Nevzat, 2007, *Gagavuz Destanları,* Ankara, TDK Yayını.

Sabır uulu, Buudaybek, 2008, *Comokçular cana Comoktor,* Bişkek, Turar Yayını.

Sıdıkulı, Kabibolla, 2005, *Kırımnıñ Kırk Batırı,* Almatı, Arıs Baspası.

Sorokin, A. Pitirim, 1972, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi* (Tercüme: Mete Tunçay), Ankara, Bilgi Yayınevi.

Radloff, Wilhelm, 1870, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stamme süd-Sibiriens, III.* Theil: Kirgisische Mundarten, Petersburg.

Radloff, Wilhelm, 1885, *Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stamme, V.* Theil: Dialect der kara-Kirgisen, Petersburg.

Raglan, Lord, 1998, "Geleneksel Kahraman", (Çeviren: Metin Ekici), *Millî Folklor* S.37, Bahar 1998, s. 126-138.

Reichl, Karl, 2002, *Türk Boylarının Destanları,* (Çeviren: Metin Ekici), Ankara, TDK Yayını.

Tavkul, Ufuk, 2004, *Karaçay-Malkar Destanları,* Ankara, TDK Yayını.

Vladışevskaya, T.F, vd., 1994, *Nart,* Moskova, Vostoçnaya Literatura.

Tekalan, Hümeyranur, 2002, "Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma ve Gramatikal Dizin", Gazi Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Türkmenli, Dilek, 2006, "Özbek "Dalli" Destanında Dil ve Üslup", Gazi Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Urmançi, Fatih, 2007a, *Tatar Destanları I,* (Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu), Ankara, TDK Yay.

Urmançi, Fatih, 2007b, *Tatar Destanları II* (Aktaranlar: Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu), Ankara, TDK Yay.

Yarkın, İbrahim, 1978, "Türkistan Kazak Türklerinde Destanlar ve Halk Şairleri", *Türk Kültürü,* S.190, Ağustos 1978, s.626-630.

Yıldız, Naciye, 1995, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller,* Ankara, TDK Yayını.

Yıldız, Naciye, 2001, *Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş-Metni Üzerinde Bir Değerlendirme,* Ankara, AKM Yayını.

Yıldız, Naciye, *Boston Destanı* (Yayıma hazır).

Yoldaş Oğlu, Fazıl, 2000, *Alpamış Destanı* (Aktaranlar: Aysu Şimşek Canpolat-Aynur Öz), Ankara, AKM Yayını.

Yüksel, Zühâl, 2005, *Kırım Türk Tatar Destanları,* Ankara, Semih Eğitim Kültür Yayınları, Ankara.